

PERÉNYI PÉTER, A „HITÚJÍTÓ”

PUSKÁR ANETT

Miskolci Egyetem, Magyar Középkori, Kora Újkori
és a Történelem Segédtudományai Tanszék

Perényi Péter az 1530-as években éli pályafutásának politikailag legaktívabb és legsikeresebb időszakát. Nemcsak birtokait gyarapítja folytonos pártváltotatásaival, de Ferdinánd és Szapolyai mellett „harmadikutas királyjelöltként” is föltűnik, majd látva a királytalan országgyűlések kudarcát, segíti a két uralkodó közötti váradi szerződés létrejöttét. Ebben az időszakban azonban a főúr életének más területén is fontos változás megy végbe. Ezzel kapcsolatban ki kell térnünk Perényinek a magyar reformációban betöltött szerepére és arra a városra, mely ezzel szorosan összekapcsolódott: Sárospatakra. Azt is ki kell emelnünk, hogy bár a nagyurat a történetírás általában kétes figuraként jeleníti meg, azt viszont – az elkötelezetten katolikus Istvánffy Miklóson¹ és a többek között rá is támaszkodó jezsuita történetíró, Katona Istvánon² kívül – szinte minden történész pozitívumként értékeli, amilyen fontos szerepet betöltött a reformáció elterjedésében.³

Szellemiekben két áramlat mosta alá a későközépkori világ bomladozó egységét valamint az egységet a maga eszmei-intézményi hatalmával összetartani igyekvő katolikus egyházat: a reneszánsz és az egyház belső átalakulását, „reformációját” célzó mozgalmak. A vallási megújulás követelése persze többféle ágon bontakozott ki. Hogy Magyarországon a reformáció előzményei közt számottevő szerepe volt egy belső spirituális megújulást célzó, de szociális irányban is radikálisan kilengő áramlatnak, mely a ferences rend obszerváns ágán belül bontakozott ki és félreérthetetlenül előre mutat az első magyar reformátornemzedékben föltűnő számú ferences „apostatakra”, Szűcs Jenő mutatta ki.⁴ Maga a mozgalom használta olykor a „reformáció” fogalmát, noha még nem a lutheri értelemben. Az elő-reformációs szellemi erjedés műhelyei között sejthető a pataki kolostor is, tágabban a

---

¹ Istvánffy 1685 passim

² Katona 1797

³ Például Budai 1805; Magyar történet 192-194. o.

⁴ Szűcs 1972, 1974

pataki örkerület, mely Abaújszántóig fogta át a Sárospatak reformációjával majd 1530-40 táján szervesen összefüggő régiót. Már a XV. század utolsó évtizedeiben vannak elszórt nyomai, hogy e kolostorokat itt is, ott is egyes szerzetesek vagy kisebb csoportok „apostataként” elhagyták, olykor „a tökéletesebb” devóciót keresve remeteségbe vonultak, olykor a rendi szabályokat és az egyház intézményi valóságának hátat fordítva hangoztatták, hogy egyedül Krisztus Urunknak és országának kötelezték el magukat. A rendi előljáró „nyakasok, pártosok, nyugtalan zavargók és újítók” névvel illette őket.⁵

A körlevelek sorozata, amelyek a belső nyugtalanságot és lázongást ostromozzák a századforduló előtt, az 1488. évben éppen a pataki kolostorból kibocsátott *exhortatio*val (buzdítással) kezdődik. Sárosi Bertalan rendi helytartó élesen elítéli a kis számú szerzetest, akik letérvén fogadalmuk útjáról „megfosztódtak az égi megvilágosodás fényétől, sőt akiket a bűnök feketesége és a botránkozás kerített hatalmába”. Az 1513. május 15-i helytartói káptalan gyűlésén úgy próbálnak meg úrrá lenni „a hamis barátok rebellióján”, hogy a rendből való kizárással sújtják őket.⁶ A rendi lázadás 1514 tavaszán-nyarán számos résztvevő révén belefolyt a parasztháború medrébe is. A parasztháború ideológusai és vezetői között számos „apostata” ferences akadt, s a négy legjelentősebb tüzfészek között 1514 májusa és augusztusa között keltezhetően statáriális jogkörrel fölruházott biztosokat küldenek ki a jenői és a pataki örkerületbe.⁷

Dési Balázs helytartó 1516. február 6-án Szántóról kiadott körlevelében van egy igen figyelemreméltó részlet: a prédikátorok ne ócsárolják a nép előtt a főpapok és egyéb egyháziak életét, hanem ügyeljenek a vétkek és erények taglalására és egyensúlyára, „a vétkek pedig közönségesen [általánosságban] és ne részletezve kerüljenek szóba” – és ezután következik valami, ami a korábbiakban még soha nem nyert említést (és Szűcs Jenő szavaival élve „egyáltalán, tudomásunkkal Magyarországon első ízben írták le”), nevezetesen hogy „ezenkívül az apostoli Szentsek és az egyház gazdagsága ellen se prédikáljanak soha bármit”. Egy következő körlevélben, 1518 táján ismét előtűnnek az „ifjak”: különös gondot fordítsanak az örök a novíciusokra, mert ennek

⁵ Szűcs 1980, 2. o.

⁶ Szűcs 1980, 6. o.

⁷ Szűcs 1972, 14. o.

hiánya okozza, hogy fölszentelésük után tiszteetlenek, lázadók és engedetlenek, a parancsokat áthágók, a szerzet rendjét és lelkük üdvét megvetők lesznek. Újabb két évvel később, 1520-ban maga a rend *generalis ministere* tartott vizitet a magyar provinciában, és azt tapasztalta, hogy igen sok fráter akad, akik tökéletesebb obszervancia és szigorúbb élet szellemétől vezetve a nagyobb konventeket és a konventuálisoktól átvett tágasabb házakat otthagytva alázatosabb és mostohább helyeket keres föl lakásul, és „in novam quandam reformationem conspirabant”.⁸

Bár eddig csak a ferencesek szerepét hangsúlyoztuk, Patak katolikus egyházi élete tőlük eltekintve is meglehetősen élénk volt már a XIII. századtól. A királyi birtok oltalma és a növekvő polgári város lelki igénye vonzotta a középkori szerzetesrendeket. A domonkosok és a premontreiek zárdája a városon kívül, a beginák, a klarisszák, a minoriták és a mariánus ferencesek rendháza a városban állt.⁹ Mi magyarázza a reformáció viszonylag gyors térnyerését Patakon? Azt nemcsak Szűcs Jenő, hanem a modern egyháztörténet másik úttörője, Zoványi Jenő is fölismerte, hogy a régies gondolati sémától eltérően a reformáció kibontakozása „visszaesésektől sem mentes evolúció”, nem tagadva, hogy az átalakulást a részletekben nem tudjuk követni.¹⁰ Vannak azonban „általános adottságok”, amelyek elősegítették ezen átalakulás megindulását. Szűcs Jenő tanulmányaiban azt írja, hogy erős polgárságra és/vagy földesúri hatásra van szükség a hitújítás elterjedéséhez, míg Bucsay Mihály azt az álláspontot képviseli, hogy a reformáció ott terjedt a legegyszerűsebben, ahol nem támogatta földbirtokos, vagyis a török megszállás alatt álló vidékeken, de a királyság területén is található olyan területek, melyek gyülekezetei annak ellenére csatlakoznak a reformációhoz, hogy a földesúr erőszakkal vissza akarja tartani őket.¹¹ Általában a szinte csak magyarok által lakott településeken ezért a földesúr jelentősége megnőtt, s a közepes nagyságú mezőgazdasági

---

⁸ Szűcs 1974, 17. o.

⁹ Kuklay 1985, 530-531. o. – Gulyás 1933 a 48. oldalon az ágostonosokról is ír, de a szórványos említések valójában a sátoraljaújhelyi pálosokra vonatkoznak. A domonkosok konventje a reformáció koráig főnnállt, a premontrei prépostság ezután is jelentős búcsújáró hely volt. A klarisszák és a beginák a hitújítás alatt Nagyszombatra települtek át, a ferencesek 1546-ban hagyták el a pataki konventet.

¹⁰ Zoványi 1977, 153. o.

¹¹ Bucsay 1985, 40. o.

város, Patak egyházi életében bekövetkezett változásokban így kétségbevonhatatlan Perényi Péter kulcsszerepe. Ezért a pataki reformációval kapcsolatban az egyik legfontosabb kérdés, hogy mikor következett be Perényi protestáns fordulata. Szűcs Jenő föltárta az áttérés időpontját érintő legfontosabb ellentmondásokat¹² – tekintsük át ezeket.

Pápai Páriz Ferenc azt a gondolatsort követte, hogy a wittenbergi egyetemen kiművelt férfiak vetették el hazatérvén az üdvös tan magvát. Két nevet említ, Kopácsi Istvánét és Sztáray Mihályt, akik 1531-ben Perényit megajándékozták az Evangélium fényével, aki ily módon megvilágosodva, a reformáció nagy védelmezőjévé vált (*Rudus Redivivum seu Breves Rerum Ecclesiasticarum Hungaricarum ... Commentarii*, Nagyszében 1684). Kopácsi azonban beiratkozott hallgatóként csak 1542 júniusában jelent meg Wittenbergben,¹³ Sztáray pedig nem Wittenbergben, hanem Padovában folytatta tanulmányait. – Iratosi János, *Az ember életének boldogul való igazgatásának módjáról* című művében (Lócse 1641) az 1523. évi országgyűlésen hozott 54. törvénycikkről, a lutheránusok és pártfogóik ellen hozott fő- és jószágvesztési határozatról elmélkedve azt írja, hogy ezt Kopácsi István, Siklósi Mihály sárospataki és újhelyi tanítók és azoknak patrónusa, Perényi Péter ellen hozták, tehát ő korábbra teszi Perényi „áttérését”, sőt úgy tudja, 1530 vagy 1531 körül „Újhely nemes oppiduma Szilvási Mihály, Batizi András és Dévai Mátyás lelkészek fáradozása és Drágffy Gáspár patrónussága jóvoltából átvette a reformációt”. Újhely azonban nem Drágffy-birtok volt ekkor, és – ha a Szilvási név esetleg Siklósit takarná – Siklósi is csak 1540-ben lett Újhely lelkésze. Dévai biztosan sem tartózkodott itt, bár 1543-44-ben Drágffy védelmét élvezte, és Batizi is csak 1544 után „reformátorkodott” Drágffy birtokain. Elmondhatjuk tehát, hogy a történetírókban megvolt a hajlam arra, hogy az 1540-50-es évek alakjait és eseményeit „visszacúsztassák” a reformáció kezdetére.

A XVI. századi hagyomány a pataki reformáció kezdetét még nem kapcsolta egybe valamely reformátor-páros (duumviri reformatores) tevékenységével, ezek csak a XVIII. században jelennek meg, ráadásul kétféle párosításban: Kopácsi mellett Sztáray és Siklósi egyaránt föltűnik. Az előbbire a katolikus hagyomány adhat magyarázatot. Pázmány Péter személyes kérésére ugyanis, hogy mutattassék ki, mely időben és kik

¹² Szűcs 1980, passim

¹³ ETE IV., 593. o.

által nyomult be a lutheránus eretnokség Magyarországra, Istvánffy Miklós azt a „szakvéleményt” adta, hogy Perényi Péter volt, aki elsőként „csatlakozott e szektához”, és megengedte, hogy birtokain két prédikátor, Kopácsi és „Rotarius” Mihály szabadon tevékenykedjen. A „Rotarius” egyformán lehet Sztáray vagy Siklósi eredeti családneve (Kerekes vagy Kerékgyártó), Pázmány mindenestre Sztárayra értelmezi. Kopácsról a bécsi egyetemre való beiratkozása (1535) előtt, Sztárayról baranyai prédikátori tevékenységének kezdete (1544) előtti időből semmit nem tudunk (egy ideig tévesen azt hitték, hogy Pálóczi udvari papja volt). Kopácsi 1538-tól 1542-ig Siklóson volt tanító, vagyis nem lehetett Patakon. Siklósi 1535 körül valószínűleg Perényi udvari papja volt. Kopácsi és Sztáray mindketten baranyaiak, s a hagyomány szerint mindketten a ferences rendből kiábrándult szerzetesek voltak. Az előbbiből később pataki lelkész lett, akinek a nevéhez fűződik a protestáns egyházi szervezet teljes kialakulása. Ha tehát igaz, amit Pápai Páriz leírt, akkor ama sokat emlegetett „megvilágosodás” még Siklóson történt. Ami pedig az időpontot illeti, az legkorábban 1533-34 lehet, amikor Perényi hozzájutott a birtokához. Perényi 1531 nyarán még loretói zárandoklatra indult,¹⁴ utazásának nem elhanyagolható célja azonban, hogy tárgyaljon a Velencei Köztársasággal. (A főúr ki kívánta puhatolni, vajon számíthat-e segítségre János királlyal és Lodovico Grittivel szemben, előkészítve azok esetleges megbuktatását, azonban nem járt sikerrel.¹⁵) Az biztos, hogy Gálszécsi István, az első ismert protestáns énekszerző 1536-ban „szerető nagyságos földesurának”, Perényi Péternek ajánlotta *Kegyes énekekrül és keresztyén hitrül* írott rövid könyvecskéjét: ezt tekinthetjük a „terminus ante quem”-nek. Perényi más tudós férfiút is támogatott, például Dévai Bíró Mátyást és Székely Istvánt is: lehetővé tette könyveik megjelenését és megteremtette a pataki református iskolát, melyet mint határszomszédot, Perényi 1539. november 17-én kelt örökvallásában említenek először.¹⁶

Ki kell azonban emelnünk, hogy ez időben a magyar hitújítás lényeges tartalmát az Evangéliumban, és nem a hitelvekben való egyetértés alkotta. Ki az úrvacsora tanában, ki a cölibátus elleni tanban hajlott Lutherhoz, vagy éppen kétségbe vonta a szentekhez való

¹⁴ ETE II., 182. sz. irat, 210. o.

¹⁵ Sztáray 1985, 10. o.

¹⁶ Sárospataki Református Kollégium Levéltára A.I.28: „...in vicinitate Scholae Reformatae...”

fohászzkodás hatását.¹⁷ A hitbuzgó királyok sokszor politikai céljaiknak alárendelve, az egyházi érdekek mellőzésével neveztek ki (egyházi) vezetőket, ez pedig a hitújítók táborába hajthatta a híveket. (Itt elég csak arra utalnunk, hogy Ferdinánd például Perényi fiát, Gábort is kinevezné váradi püspöknek, vagy arra, hogy a Perényi Péternek ígért kancellári méltóság a Magyar Királyságban mindig egyházi személyt, az esztergomi érseket illette...) A régi és az új tanok és szertartások egymás mellett éltek. Így történhet, hogy 1537 karácsonyán Wese lundi érsek – aki a váradi békét előkészítő tárgyaláson tartózkodott Patakon december 20-29-ig – leírja, hogy zavartalan és rendszeres misék vannak. December 23-án reggeli, karácsony estéjén esti misét, az ünnep első napján vecsernyét, másodnapján reggeli misét tart Tamás pap. (Érdekes, hogy Perényi Péter befogadta a Nagyszöllősből elűzött plébánost, sőt számára a ferencesektől még egy régi miseruhát is visszakért.) Perényi azonban maga nem vett részt a karácsonyi misén, a várkápolnában már más istentisztelet folyt.¹⁸

Tudjuk, hogy Dévai szóvá is tette a főúr vallásos magatartásának következetlenségeit, elsősorban ereklyekultuszát és az ostya úrvacsorán kívüli tiszteletét. „Látta, hogy a tanítás milyen babonás képzettársításokat kelthet még olyan művelt főnemesekben is, mint Perényi, aki az úrvacsora kérdésében a katolikus állásponthez ragaszkodott.”¹⁹

Ezt támasztja alá maga Perényi Péter is, aki nem nevezte magát lutheránusnak, és csak az evangéliumi alapokat hangsúlyozta 1540. július 3-án Thurzó Elekhez írt levelében, amelyben Ferdinánddal való együttműködés nyolcadik feltétele így szól: „ne kényszeríttessem, hogy akár ezt, akár mást higgyek, legyen elég, hogy Krisztust hiszem és Krisztusban hiszek.” A főúr azt is kiemeli, hogy nem kíván semmilyen új szektát táplálni vagy bevezetni.²⁰

Minden jel arra vall, hogy Perényi végleg csak 1542 és 1548 közti fogsága idején lesz Luther főnntartás nélküli követőjévé. Bebörtönzését nagyrészt politikai nagyravágyásának köszönhette, azonban nem feledkezhetünk meg arról sem, hogy Eger elfoglalásával még inkább magára vonta a katolikus egyház haragját. A velencei követ 1542. szeptember 11-én kelt jelentésében még csak azt jegyezte meg: az egri

¹⁷ Acsády 1897, 195. o.

¹⁸ ETE III., 204-205. o. Wese beszámolója; Szűcs 1980.

¹⁹ Makkai 1981. 24. o.

²⁰ ETE III., 457-463. o.

püspök mindenképpen rá akarta venni Ferdinándot, hogy legalább 20 főurat fejeztessen le, természetesen az ország megmentése érdekében, bár valójában így szerette volna a Perényi által elfoglalt püspöki székhelyet visszaszerezni.²¹ (Érdekes, hogy Egerben állítólag már 1530-ban „imába foglalták nevét”, amikor azért könyörögtek, hogy Krisztus mentse meg az egrieket a város ellenségeitől, Szapolyaitól, Perényitől és Laskitól.²²) Ferdinánd 1542. október 5-i levelében utasította követeit, hogy mindenkit nyugtassanak meg Perényi elfogatása felől.²³ Medici Farnese bíbornoknak 1542. október 16-án már arról írnak, hogy a főurat letartóztatták és fogva tartják,²⁴ a főúr a börtönben az Ó- és Újszövetség párhuzamos történeteinek összegyűjtésével foglalkozik, melyekhez egy olasz festővel illusztrációkat is készített.²⁵ Fogsága idején felesége, Ormosdi Székely Klára pártfogolja a reformációt.

Perényi a halálakor azt kéri, hogy fia a tisztább tan oltalmát karolja föl birtokain, s az Evangélium tanítóit, ellenségeik minden fáradozásával szemben, az ő példáját követve védelmezze.²⁶ Bár Perényi Gábort 1548-ig két padovai olasz tanította, vallásos nevelést bizonyára buzgó lutheránus anyjától és Siklói Mihálytól kaphatott, ez határozta meg döntően egyéniségét. Ebben a korszakban nem volt ritka az ilyen, a vallási viták iránt szenvedélyesen érdeklődő fejedelem és mágnás, Perényi Gábort azonban makacs konzervativizmus is jellemezte. Politikailag a lutheránizmussal titkon rokonszenvező, a helvét irányzatot üldöző Habsburg Ferdinánd és Miksa híve, tárnokmestere, végül országbírója „buzgón ápolta az igaz és romlatlan vallást”.²⁷ Kopácsi helyett 1564-ben Sztárayt hívta meg esperesnek, „miután túladott mindenkin, aki nem volt meggyőződéssel lutheránus”, és befejezte az apja által megkezdett építkezést.

---

²¹ ETE IV., 96. o.

²² Katona 1797, I. T. 540. o.

²³ ETE IV., 99-101. o.

²⁴ ETE IV., 103-104. o-

²⁵ Sztáray 1985, 232. o.

²⁶ Sztáray 1985. passim

²⁷ Makkai 1981. 24-25. o.

Irodalom

- Acsády Ignác 1897: *Magyarország három részre oszlásának története 1526-1608*, Budapest
- Bucsay Mihály 1985: *A protestantizmus története Magyarországon 1521-1945*, Budapest
- Budai Ferenc 1805: Magyar ország polgári históriájára való lexicon a XVI. Század végéig, Nagyvárad
- Détsy Mihály 2002: *Sárospatak vára*, Sárospatak
- ETE I-IV.: Bunyitai – Karácsonyi – Rapaics: *Egyháztörténelmi emlékek a magyarországi hitújítás korából*, Budapest 1902-1906
- Gulyás József 1933: *Sárospatak* (Magyar városok monográfiái XII), Budapest
- Istvánffy Miklós 1685: *Historiarum De Rebus Hungaricis Liber* (Libris XXXIV)
- Karácsonyi János 1985: *Magyarország egyháztörténete*, Budapest
- Katona István 1797: *Historia Critica Regum Hungariae stirpis Austriacae*. I. T., Claudiopoli
- Károlyi Árpád 1878: „Adalék a nagyváradai béke s az 1536-38. évek történetéhez”, in *Századok*
- Kuklay Antal 1985: „Sárospatak”, in *Az egri egyházmegyei plébániák történetének áttekintése*, szerk. Soós Imre, Budapest
- Makkai László 1981: „A kollégium története, alapításától 1650-ig”, in *A Sárospataki Református Kollégium. Tanulmányok alapításának 450. évfordulójára*, Budapest
- MOE 1526-36 és 1537-45: *Fraknói Vilmos: Magyar országgyűlési emlékek 1526-36 és 1537-45*, Budapest 1874-75
- Magyar történet: Hóman Bálint – Szekfű Gyula: *Magyar történet (III. k.)* Budapest 1943
- Sugár István 2002: *Az egri vár históriája*, Budapest
- Sztáray Mihály 1985: *História Perényi Ferenc kiszabadulásáról. Perényi Péter élete és halála*, szerk. Téglásy Imre, Budapest 1985
- Szücs Jenő 1972: „A ferences obszervancia és az 1514. évi parasztháború. Egy kódex tanúsága” *Levéltári Közlemények*
- Szücs Jenő 1974: *Ferences ellenzéki áramlat a magyar parasztháború és reformáció hátterében* (különlenyomat az Itk. 1974. évi 4. számából)

Szűcs Jenő 1980: „A középkori iskolázás Sárospatakon” in A Sárospataki Református Kollégium. Tanulmányok alapításának 450. évfordulójára, Budapest

Zoványi Jenő 1977: *A magyarországi protestantizmus 1565-től 1600-ig, Budapest*